

УДК 330.342.146

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ УСТАЛЕННЯ ПРОЦЕСІВ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДСИСТЕМИ РЕГІОНУ В УМОВАХ ПЕРЕХІДНОЇ ЕКОНОМІКИ*Богущ Л.Г.*

Обґрунтоване визначення, досліджені засади формування соціальної підсистеми регіону – його соціального комплексу; виявлено магістральні напрями його розвитку в умовах перехідної економіки з метою усталення територіального і національного, економічного й соціогуманітарного просторів.

Ключові слова: соціальний комплекс; об'єкт соціального призначення; організаційно-економічний механізм виробництва суспільних благ; регіон.

Актуальними проблемами соціального забезпечення територіальних громад в умовах перехідних економік є незбалансованість відповідних законодавчих гарантій, рівня їх бюджетного і недержавного фінансування, незавершеність і протиріччя нормативної бази, покликані обґрунтувати ресурсне постачання діяльності із задоволення суспільно необхідних матеріально-побутових і соціально-культурних потреб індивідів й регіональних спільнот, неефективність механізмів їх реалізації.

Сучасні теоретико-методологічні основи і практика задоволення суспільно необхідних потреб територіальних громад у країнах з перехідною економікою розглядаються в працях В. Варнавського, С. Глазьева, О. Гордея, Н. Гоффе, Л. Демидової, О. Белокурової, І. Зятковського, І. Каленюка, Ю. Князева, В. Кулікова, Н. Курепіної, В. Куценко, В. Лехан, І. Луніної, О. Новікової, П. Ореховського, Д. Полозенка, В. Федосова, О. Шліхтера, О. Швецова, М. Шутова, А. Ельянова та ін. [1-14]. Поділяючи основні висновки вказаних фахівців, слід визнати, що врегулювання вищезгаданих питань у межах організаційно-економічного механізму реалізації законодавчих зобов'язань щодо споживання на безоплатних і платних засадах суспільно необхідних послуг соціального призначення та задоволення відповідних індивідуалізованих потреб населення України вимагає подальшого дослідження проблем і методології як вдосконалення територіальної організації соціальної інфраструктури в регіонах і локальних системах розселення, так і усталення процесів її фінансування в умовах потужного впливу суб'єктивних факторів, пов'язаних з підпорядкуванням низових мереж об'єктів та недоліками функціонування владної вертикалі з контролю і коригування якісних показників їх розвитку та профільної діяльності.

Отже, метою статті є обґрунтування категорій «соціальний комплекс регіону» та «об'єкт соціального призначення», а також дослідження гострих аспектів і підходів до подальшого унормування та впровадження в практику управління критеріїв оцінки ефективності виконання ними цілей, значущих для реалізації принципів соціальної держави, у тому числі ствердження фінансово забезпеченої солідарної системи соціального захисту.

Узагальнення фахової літератури дозволяє зробити висновок, що підходи до з'ясування сутності та структури соціальної підсистеми регіону – його соціального комплексу безпосередньо стосуються змісту і класифікації потреб індивіду, різних спільнот населення, суспільства в цілому, а також походження і функцій відповідних соціальних інститутів та гарантій. Першопричину стрімкого розвитку системи соціального забезпечення та соціального страхування, швидкого нарощування інвестицій у виконання вищезгаданих функцій та освіту в провідних країнах світу з 2-ї половини ХХ ст., як і поширення ідеї держави добробуту з властивими їй характеристиками якості життя та соціальної захищеності громадян, вбачають у назрілій необхідності підвищення громадської легітимності реалізованої сучасними лідерами світової економіки моделі суспільного і господарського розвитку, зокрема різнобічного сприяння процесу переходу до індустрії, заснованої на новітніх технологіях та зорієнтованої на масового споживача [1, с. 7–9, 12].

Перетворення людської і решти складових соціального капіталу на ключові фактори суспільно-економічного прогресу країн на індустріальному та неоіндустріальному (з елементами постіндустріалізму, згідно з найбільш прагматичними трактовками) етапах розвитку ствердило значущість соц-

іальних гарантій як невід'ємного елементу державної політики з усталення темпів росту, підтримання сукупності компонентів національної безпеки (зокрема, забезпечення суспільної злагоди), знайшовши відображення в концепціях соціально орієнтованої ринкової економіки і соціальної держави, політика якої спрямована на створення умов всебічного вільного розвитку людини з метою реалізації її потенціалу щодо забезпечення гідного життя власними силами. Розуміючи під державними соціальними гарантіями законодавчо зафіксовану сукупність соціальних благ, які держава зобов'язується зробити доступними для своїх громадян (у тому числі соціальні послуги; пільги; доходи громадян, отримувані з бюджету в грошовій або натуральній формі, природа яких відмінна від заробітної плати, ренти, дивідендів і підприємницького доходу – субсидії тощо) [2, с. 84], першооснову їх виокремлення вбачають у суспільно необхідних потребах людини як біосоціальної істоти, показники задоволення яких на всіх рівнях організації суспільства (індивідуальному, сімейному, колективному, загальносуспільному) та розселення (насамперед, згідно з адміністративно-територіальним поділом, – локальному, регіональному, загальнодержавному) визначають якість життя.

Зважаючи на складність класифікації потреб людини, пов'язану з їх кількісно-якісними змінами і трансформацією на різних етапах розвитку суспільства, загальновизнані моделі їх класифікації (А. Маслоу, Ж. Годфруа, Б.В. Прикіна, Ф. Герцберга, К. Алдерфера та ін.), попри відмінності у вихідних принципах побудови, рівні генералізації та факторах групування потреб за функціональною ознакою, узгоджуються в контексті спільності підходу до трансформації вихідних (первинних) потреб у безліч похідних (квазіпотреб) [3, с. 51–52], а відтак більш-менш деталізовано визначають найзагальніші щаблі потреб та базові умови досягнення людиною добробуту, ґрунтуючись на ідеях щодо послідовності розвитку мотивацій, а також неможливості виявлення та реалізації вищих потреб в умовах завчасного незадоволення їх примітивніших видів.

Отже, розвиток суспільства, його інституціональної, функціональної і територіальної організації можна розглядати як історію формування кола потреб людини, факторів, умов і механізмів їх задоволення в поєднанні з динамікою позицій спектру соціальних груп і суб'єктів щодо необхідного для споживання обсягу життєвих благ. У свою чергу діяльність із забезпечення належних умов життєдіяльності, раціональних масштабів зайнятості та соціального захисту населення (як магістральних напрямів досягнення суспільного добробуту, а відтак його головного показника – якості життя з певними характеристиками соціальної захищеності) втілюється в реалізації сукупності суспільно необхідних й індивідуалізованих потреб людини, а результативність відповідного процесу (як невід'ємного компоненту ствердження соціально орієнтованої ринкової економіки) проявляється через: створення можливостей для досягнення пересічним індивідом вершини піраміди потреб, властивих певному соціуму; одночасну індивідуалізацію та глобалізацію потреб у національному і світовому масштабах; перехід від масового до індивідуального споживання, організованого на засадах спільної діяльності певних контингентів (колективів, локальних і регіональних територіальних громад, населення країни) [3, с. 51–52].

Обґрунтуванням засад і механізмів розподілу повноважень органів влади різних рівнів щодо задоволення індивідуальних, колективних, загальносуспільних потреб можуть слугувати поняття суспільних (суспільно необхідних) і приватних благ; товарів і послуг, що торгуються і що не торгуються.

Якщо приватні блага створюються індивідуальними та корпоративними виробниками для задоволення потреб індивідів і їх добровільних об'єднань (спільнот у ранзі від родини до соціуму загалом) та реалізуються на вільному ринку у відповідності зі співвідношенням пропозиції і платоспроможного попиту, то обсяги виробництва суспільних благ, призначених для всезагального (як платного, так і значною мірою безоплатного) споживання, встановлюються органами державної влади в залежності від оцінки потреб суспільства в певних благах з їх спектру, зафіксованої у конституційних та інших законодавчих гарантіях, відображаючи результат історичного консенсусу соціальних верств і груп з приводу умов об'єднання у спільноту (державу), забезпечення стійкого співіснування та прогресу соціуму, а на сучасному етапі в демократичних країнах – узгодження позицій держави та громадянського суспільства. Відтак ринкові закономірності пропозиції та ціноутворення суспільних благ мають стосуватися відповідності витрат виробництва споживчим вла-

стивостям конкретних благ та обсягу виділених суспільством (у тому числі бюджетом) ресурсів [4, с. 36–38].

До суто суспільних благ (тобто неподільних при споживанні) прийнято відносити оборону, забезпечення правопорядку, будівництво доріг, водогонів, каналізації та інших споруд, необхідних для нормальної життєдіяльності суспільства [2, с. 8–9]. Перелік благ, що прийнято відносити до суспільно необхідних, можливо визначити за чинними соціальними гарантіями і законодавчо унормованими стандартами їх реалізації (нормами, раціональними й мінімальними нормативами), а також напрямками втручання держави в ринкову економіку з метою забезпечення та усталення інституціонально-правового фундаменту господарської діяльності, компенсації недоліків і негативних наслідків вільного ринку. Отже, до них, зокрема, належать:

- розвиток освіти (насамперед форсований розвиток загальної початкової та забезпечення широкого доступу до середньої і вищої освіти), охорони здоров'я (в тому числі в напрямі подолання асиметрії інформаційних потоків між виробниками і споживачами медичних послуг, яка виключає ефективне функціонування їх ринку), науки і культури, оборони, забезпечення правопорядку, будівництва доріг, сукупності інженерних мереж і т. п. інфраструктури, значущої для гідного існування населення, вдосконалення людської і решти складових соціального капіталу;
- проведення базових (фундаментальних) наукових досліджень, розвиток транспортної та комунікаційної інфраструктури, витрати на які з часом окупаються технологічними інноваціями та поліпшенням якості продукції;
- антимонопольне регулювання у виробництві й розподілі енергетичних, транспортних та інших комунікаційних послуг;
- згладжування соціальної нерівності через систему соціальних трансфертів, прогресивний податок на прибуток, безоплатну освіту;
- соціальний захист на засадах антиінфляційного регулювання [2, с. 7–9, 12].

Неефективність ринку в сфері виробництва суспільних благ визнають ключовим фактором формування бюджетного сектору, через який держава значною мірою бере на себе як відповідальність за виробництво, так і власне виробництво зазначених товарів і послуг. У результаті створюється змішана суспільно-економічна підсистема із задоволення індивідуальних та суспільних потреб у благах приватного і суспільного призначення, важливим для функціонування якої є оптимальність співвідношення в економіці суспільних благ державного і приватного секторів, – тобто перманентна проблема ринково-бюджетного trade-off [5, с. 14].

Досвід її розв'язання в провідних країнах світу засвідчує, що найскладніші завдання і найбільший тягар фінансування сфери виробництва суспільних послуг, як правило, припадає на державу (у Великобританії, наприклад, частка федерації у фінансуванні освіти становить 33%, соціального забезпечення – 79,9%, охорони здоров'я – 100%; у Франції ці показники відповідно складають 62,8, 91,2 та 97,8%; високий рівень витрат федеральних бюджетів за вказаними напрямками має також Австрія); серед аргументів відповідної політики в низці країн (Канаді зокрема), які, демонструючи економічну сталість, традиційно посідають провідні місця в рейтингах рівня і якості життя, важливе місце належить ролі зазначених ланок (насамперед вищої освіти, охорони здоров'я, адресної соціальної допомоги сім'ям із дітьми) в реалізації стратегічних пріоритетів зміцнення конкурентоспроможності на міжнародних ринках [5, с. 14].

Частковим аспектом розв'язання завдання виробництва необхідного обсягу суспільних благ належної якості є ПДПС (public – private partnership, або партнерство державного і приватного секторів) – порівняно нова форма господарювання, що ґрунтується на інституціонально-організаційному альянсі держави і приватного бізнесу, утвореному з метою суспільно значущих проектів (муніципальних і більш масштабних – національних, міжнародних) на засадах контрактної або концесійної передачі на певний термін приватному бізнесу частини економічних, організаційних та управлінських функцій стосовно суспільно (чи публічно) – правової власності, а саме державних і муніципальних (комунальних) об'єктів, природних ресурсів, суспільних (публічних) служб, монополії держави на окремі види діяльності (при цьому зазначені об'єкти форми власності не змінюють) [6, с. 28–29, 31–32]. Інституціонально-правову основу ПДПС насамперед створюють норма-

тивно-правові акти щодо: розмежування повноважень органів державної, регіональної і місцевої влади, які в тому числі регламентують відносну автономність муніципальних органів як юридичних осіб від центральної влади в межах повноважень, передбачених контрактами і концесіями; зазначені форми партнерських відносин суб'єктів різних форм власності; спеціальні господарські інститути та профільні виконавчі органи регулювання ПДПС на загальнодержавному рівні.

Національні уряди передають у приватну власність або в тимчасове (довго- й середньострокове) володіння та управління приватному капіталу об'єкти соціальної сфери, газового та енергетичного господарства, водопостачання і каналізації, транспортних та комунікаційних систем, урядові будівлі та споруди, низку об'єктів в інших ланках економіки (в тому числі в правоохоронній сфері), підписують угоди щодо надання послуг з утримання соціальної інфраструктури, охорони здоров'я, освіти та підвищення кваліфікації робочої сили, підтримки соціально вразливих груп населення, подолання надмірної соціальної диференціації, інформаційних технологій та НДДКР, захисту довкілля, містобудування; відповідні контракти на регіональному та локальному рівнях зазвичай стосуються розбудови і модернізації поселень (в тому числі їх дорожніх та інженерних мереж), соціального забезпечення, дозвілля і відпочинку, передбачаючи проектування, реконструкцію, будівництво, оснащення, управління й утримання об'єктів соціального призначення, постачання їх відвідувачів харчуванням, інформаційною технікою тощо [6, с. 28, 33–35; 7, с. 90–92].

Як наслідок, приватний сектор розширює простір вільного руху капіталу, нарощує доходи та мінімізує підприємницькі ризики, а держава з постачальника перетворюється на покупця послуг, зберігаючи право регулювати та контролювати відповідну діяльність (оплата товарів і послуг, наданих на засадах ПДПС населенню, зокрема, має проводитися лише за умови їх відповідності прийнятим стандартам). Підвищення оперативності реагування на потреби суспільства, надання йому більш якісних товарів і послуг при менших витратах виробництва, послаблення навантаження на бюджет (за оцінками ОЕСР, партнерські форми відносин держави і приватного бізнесу дозволяють зекономити до 15–20% держвитрат [6, с. 34]), відмова державного і комунального секторів від неефективних форм господарювання поєднуються з привнесенням у діяльність з виробництва суспільних благ організаційного досвіду, інвестиційного та інноваційного потенціалу приватного сектору.

Зважаючи на вищесказане, серед підприємств, закладів, організацій, господарюючих у виробництві суспільних благ, виділяють:

- державні та комунальні суб'єкти, які фінансуються з бюджетів різних рівнів;
- державні та комунальні суб'єкти, які, поряд із бюджетними ресурсами, оперують надходженнями від надання платних послуг фізичним і юридичним особам;
- недержавні суб'єкти, які функціонують на підприємницьких або неприбуткових засадах, а їх діяльність з виробництва суспільних благ забезпечується державним замовленням і контрактами (у тому числі через ПДПС), надходженнями коштів від надання платних послуг різним категоріям споживачів, недержавних фондів, меценатів, спонсорів.

Ринкова теорія розміщення виробництва і, зокрема, її складові – теорії центральних місць і транзакційного аналізу – принциповим для методології сталого соціального розвитку регіонів визнають поділ товарів і послуг на ті, що торгуються, і ті, що не торгуються (перші можливо переміщувати від виробника до споживача, або переміщувати споживача до виробника – це товари тривалого користування, напівфабрикати, послуги в сфері НДДКР, охорони здоров'я, освіти, банківської діяльності, туризму; серед товарів і послуг другої категорії – земля та об'єкти нерухомості, послуги щодо реалізації товарів, початкова і середня освіта, частина комунальних послуг, за винятком поставок газу та електроенергії, а також послуг зв'язку, низка кредитних і медичних послуг) [8, с. 21]. Поряд із можливістю переміщення, цей поділ ґрунтується на відмінностях у механізмах ціноутворення: якщо стосовно товарів і послуг, що торгуються, формуються ціни, які порівняно незначно відрізняються в межах країни (а в умовах відкритої економіки наближаються до світових), то ціни на товари і послуги, що не торгуються, по суті залишаються ізольованими в межах локальних ринків, а отже, в регіонах країни можуть відрізнятися в рази (при світових порівняннях – у десятки разів). Відтак доходи, генеровані поставками продукції, що торгується та поставляється за межі населених

пунктів і регіонів (тобто виробляється «містоутворюючими» суб'єктами господарювання – учасниками територіального поділу праці), визначають рівень зарплати місцевого населення; рівень цін на товари і послуги, що не торгуються, залежить передусім від його платоспроможного попиту.

Структуру й особливості розвитку соціальної сфери країни (як макроструктурної підсистеми суспільного відтворення, ототожнюваної з тією частиною його форм, що виникли в процесі задоволення соціальних або невиробничих потреб, сформованих історичним розвитком продуктивних сил і суспільних відносин на базі заданих природою людини особистих потреб, а отже, в широкому розумінні представленої суспільними відносинами соціальних груп та індивідів щодо розподілу матеріальних і нематеріальних благ, за своїми якостями здатних задовольняти вказані потреби) на регіональному рівні формують сполучення і взаємодія її галузевої, територіальної та управлінської характеристик. Останні власне і відображають зміст і рівень реалізації нормативно-правової та організаційно-економічної бази загальносуспільної діяльності з виробництва, розподілу і споживання матеріально-побутових і соціально-культурних товарів і послуг в системі галузевого і територіального поділу праці. Галузева структура соціальної сфери проявляється через співвідношення галузей і видів економічної діяльності, які обслуговують особисте споживання, а також створюють загальні умови суспільного відтворення в цілому; територіальна структура формується складом, співвідношенням, взаємним розташуванням та взаємодією об'єктів соціального призначення, що задовольняють відповідні потреби територіальних спільнот; управлінська структура представлена профільними державними, регіональними, місцевими органами влади, а також галузевими інституціями, які нормативно, адміністративно та фінансово регулюють стратегію і поточні питання соціального розвитку територіального утворення, створюючи організаційно-економічний механізм функціонування соціальної сфери країни та її територіальних підсистем.

У свою чергу, досліджуючи багатofункціональність територіальної підсистеми соціуму, відмежованого кордонами державних і наддержавних адміністративних та господарських утворень, – регіону – за допомогою відтворювального підходу, що розглядають як сукупність принципів і методів аналізу складної соціально-економічної системи на основі методології відтворювального процесу, в складі цієї мезоструктурної підсистеми суспільного відтворення можливо також виділити підсистеми – основні функціональні (економічну, технологічну, соціальну, екологічну) та організаційну (форми власності, управління, господарювання) [9, с. 75–77].

Поеднуючи політекономічні, регіональні економічні та соціологічні підходи до дослідження функціонально-організаційної структури суспільства і суспільного виробництва, в складі соціальної підсистеми регіону в розширеному контексті можливо вирізнити сегменти соціально-територіальних спільнот населення (систему розселення, інститути родини, громади і релігії, соціальну структуру і систему соціальних статусів територіальних спільнот), ресурсного забезпечення соціального розвитку (в складі механізмів формування і реалізації регіонального соціального і, в тому числі, людського капіталу, соціальної інфраструктури в складі матеріально-побутової і соціально-культурної підсистем, її кадрового та організаційно-економічного забезпечення), ринку праці, споживчого ринку, систем забезпечення життєдіяльності та суспільного розвитку (в тому числі соціального захисту).

У вужчому контексті (тобто щодо відтворення соціальних інститутів територіальної організації життєдіяльності та обслуговування процесів споживання) соціальна підсистема регіону – його соціальний комплекс – є функціонально поєднаною і територіально локалізованою (прив'язаною до потреб та особливостей суспільного відтворення на певній території) сукупністю видів економічної діяльності, що має на меті створення умов для забезпечення повсякденної життєдіяльності, відтворення та всебічного – фізичного, інтелектуально-духовного, професійного – розвитку як пересічного індивіду (головної продуктивної сили суспільства, первинного носія соціального капіталу), так і територіальної громади в цілому, а отже приймає участь в організації середовища і забезпеченні факторів суспільного виробництва та різноманітних форм громадської активності (культурної, політико-ідеологічної). Зважаючи на функції в організації життя та сфери економічної (виробничої) діяльності людини і суспільства, соціальні комплекси регіонів – територіально прив'язані похідні соціальної сфери держави (наддержавного адміністративного або господарського формування) як макроструктурної підсистеми суспільного відтворення, відтак їх відмінності визначаються поєднаною

взаємодією специфічних об'єктивних і суб'єктивних територіальних аспектів та загальних закономірностей соціального розвитку, зумовлених його історією, традиціями, шкалою і динамікою державних пріоритетів.

Базовим елементом соціального комплексу регіону слід визнати об'єкт соціального призначення – одиницю житлового фонду, підприємство, заклад, споруду, що, як цілісне утворення в складі певних основних і підсобних будівель, оснащення (обладнання, інженерних мереж), кадрів, необхідних для виконання принаймні базових функцій за призначенням, на безоплатних і платних засадах задовольняє суспільно необхідні (в межах законодавчих зобов'язань) та \ або індивідуалізовані матеріально-побутові й соціально-культурні потреби споживачів – населення та інших суб'єктів господарювання. Відтак матеріальною основою функціонування соціального комплексу є соціальна інфраструктура – територіально локалізована мережа об'єктів соціального призначення, покликаних організовувати відтворення умов і факторів життєдіяльності, трудового та інтелектуально-духовного потенціалу населення, а також загальних умов формування й усталення економічного і соціогуманітарного просторів регіону і країни в цілому, функціонування територіального господарського комплексу, пов'язаних з діяльністю та продукцією матеріально-побутових і соціально-культурних ланок.

Організаційно-економічний механізм функціонування соціального комплексу є поєднанням важелів прямого та опосередкованого впливу органів державної, регіональної, місцевої влади і територіальних громад, а також ринкових законів на суб'єктів соціального розвитку і суспільної діяльності зі споживання товарів і послуг соціального призначення, в тому числі на суб'єктів ринку матеріально-побутових і соціально-культурних благ (органи управління різних рівнів, підприємства і заклади соціального призначення, роботодавців тощо), відтак поєднуючи: державне (нормативно-правове, управлінське та адміністративне, економічне, в тому числі бюджетно-фінансове і фіскальне) регулювання на загальнонаціональному, регіональному, локальному рівнях; саморегулювання і саморозвиток на основі підприємництва і законів ринку, а також принципів і норм неприбуткового господарювання; громадське регулювання (контроль) якості товарів і послуг з боку громадських організацій, інших уповноважених на громадських і професійних засадах представників територіальних спільнот населення, фізичних осіб.

Безпосередній тісний зв'язок з системою розселення (їх просторова спільність), характеристики і специфіка якої формує територіальні відмінності суспільних та індивідуальних потреб, визначає територіальну організацію регіональних соціальних комплексів та ієрархічну побудову їх галузевих інфраструктурних мереж. Соціальна інфраструктура або локалізується в поселеннях, де протікає життєдіяльність індивідів та їх спільнот, або слугує засобом подолання відстаней, що дозволяє розрізняти лінійну (мережі шляхів сполучення, інженерних комунікацій, ліній зв'язку тощо) і точкову (окремі об'єкти житлового фонду, торгівлі й ресторанного господарства, освіти, культури, охорони здоров'я тощо) форми її елементів. З іншого боку, ключовим принципом організації соціального комплексу, зважаючи на його роль у задоволенні суспільно необхідних потреб населення, є абсолютна комплексність соціальної інфраструктури, тобто забезпечення взаємоузгодженого розвитку сукупності її ланок та об'єктів на певній території комплексоутворення (в поселеннях, системах розселення, регіонах країни) з урахуванням її суспільно-економічного (адміністративного, господарського) статусу як фактору унормування засад діяльності з реалізації спектру суспільних потреб та функціонування відповідних об'єктів, внаслідок чого територіальні відмінності окремих соціальних комплексів повинні стосуватися не галузевого складу, а масштабів просторової концентрації соціальної інфраструктури та переліку її об'єктів за типами.

Соціальна інфраструктура, що задовольняє повсякденні потреби населення, складається з набору об'єктів за місцем його компактного проживання, взаємозамінність яких неможлива. Об'єкти, що задовольняють потреби, властиві лише частині мешканців у окремі періоди життя або за ознакою їх соціальної приналежності (періодичні, епізодичні), потребують рівномірного розподілу по регіонах у залежності від поселенської мережі, вікового складу та кількості відповідних категорій населення, його соціальної структури. Відтак територіальна мережа об'єктів соціального призначення в значній частині міських та усіх сільських системах розселення формується як міжселенна з

ієрархічною структурою центрів обслуговування. Раціональна територіальна організація соціальних комплексів регіонів різного рангу (від визначених адміністративно-територіальним поділом і міждержавними угодами до систем розселення і крупних статусних поселень, які можливо досліджувати як регіон) покликана забезпечувати доступність матеріально-побутових і соціально-культурних благ, що визнається суспільством оптимальною (в контексті прийнятності витрат часу і фінансових ресурсів на виробництво і реалізацію, асортименту і якості) для всіх потенційних споживачів з числа їх мешканців та населення інших регіонів у зонах тяжіння об'єктів періодичного й епізодичного попиту.

Загалом, діяльність з формування організаційно-економічного механізму функціонування соціального комплексу регіону в кінцевому підсумку має орієнтуватися на закладення потенціалу для виконання базового принципу усталення його господарського розвитку через створення матеріальних умов для стимулювання саморозвитку продуктивних якостей та реалізації трудового, підприємницького, інноваційного, громадянського потенціалу індивіду, ствердження солідарної системи соціального захисту як ключових факторів забезпечення гідного життя власними силами, профілактики маргіналізації, вмотивування соціальної відповідальності економічно активного населення.

Оцінка структури попиту на приватні й суспільні блага та масштабів його задоволення в Україні, проведена у цьому контексті, засвідчує:

- викликану об'єктивними наслідками економічних процесів стагнацію початкової стадії становлення комбінованого ресурсного забезпечення діяльності з надання суспільних благ з інституціалізацією в ній секторів бюджетного (з підсистемами суто бюджетного і змішаного фінансування на засадах бюджетозаміщення і самофінансування), страхового (із загальнообов'язковою та добровільною підсистемами), неприбуткового;
- незадовільний рівень забезпечення населення суспільними благами, що, зважаючи на досвід провідних країн світу, обґрунтовує недоцільність подальшого згортання бюджетного сектору з перенесенням суттєвої частки відповідних витрат на населення і ставить завдання його зміцнення до рівня, достатнього для виробництва й надання (на платних і безоплатних засадах) зазначених товарів і послуг у масштабах і за структурою державних мінімальних соціальних стандартів (як сукупності мінімальних і низки раціональних соціальних нормативів та комплексу соціальних норм).

Характеризуючи стан і динаміку задоволення потреб населення України, що, підлягають державній стандартизації, доцільно згадати найбільш кричущі загальновідомі факти і тенденції, серед яких:

- у рівні та структурі споживання – недостатні обсяги і низька частка витрат на платні послуги освіти, культури, охорони здоров'я в сукупних витратах населення, зменшення частки витрат на санаторно-курортне оздоровлення, особливо сільських мешканців;
- у житлово-комунальному господарстві – незадовільний рівень благоустрою поселень, високий ступінь зносу інженерних мереж; незадовільна цінова доступність житла для низько- і середньодоходних верств; критичний стан реалізації програм забезпечення соціальним житлом;
- в охороні здоров'я – незадовільна територіальна доступність первинної медико-санітарної, швидкої і невідкладної медичної допомоги, особливо в сільській місцевості; недостатній рівень забезпеченості державних і комунальних закладів лікарями загальної практики і спеціалістами; високий ступінь зносу медичного обладнання; недостатній рівень укомплектування державних і комунальних стаціонарів лікарським засобами;
- в освіті – невідповідна потребам населення розгалуженість інфраструктури дошкільного виховання, з початку 90-х рр. масово ліквідованої або перепрофільованої; незадовільний стан матеріально-технічної бази державних загальноосвітніх закладів, низький рівень їх укомплектування безоплатними підручниками і довідковою літературою, комп'ютерною технікою; недостатня територіальна доступність загальноосвітніх шкіл у сільській місцевості, незадовільне виконання програми «Шкільний автобус»; численні проблеми збереження ланки професійно-технічної освіти (і її інфраструктури), покликаної забезпечувати економіку кваліфі-

кованими робітниками, підвищувати доступність конкурентоспроможної фахової підготовки для соціально вразливих верств;

-в культурі – згорання мережі масових універсальних бібліотек, гострі проблеми поповнення та оновлення їх книжкового фонду; подальша ліквідація інфраструктури позашкільного виховання, проблеми економічної доступності відповідних послуг для дітей із малозабезпечених сімей; продовження незаконної приватизації і перепрофілювання закладів клубного типу та об'єктів кінопоказу.

Серед найпоширеніших проблем реалізації державних соціальних стандартів слід насамперед відмітити [10, с. 9; 11, с. 14; 12, с. 43; 13, с. 26; 14, с. 78]:

- дефіцит та організаційну неузгодженість бюджетного процесу в держфінансуванні ланок освіти, охорони здоров'я, ЖКГ; політику збереження і планування зазначеного дефіциту на середньострокову перспективу на рівні, неприпустимому за стандартами розвинутих країн;
- обмеженість видатків на підтримання на прийнятному рівні стану і характеристик розгалуженості всього спектру видів соціальної інфраструктури, а також на діяльність з розширення можливостей особистісної професійної самореалізації;
- негативний вплив низки реформ (насамперед інституціональних у вищезгаданих ланках) на розвиток людського капіталу, доступність соціального житла і суспільно необхідних послуг, рівень фінансування мережі відповідних низових об'єктів, стан і процеси модернізації соціальної сфери та економіки загалом;
- недосконалість механізмів відбору, забезпечення повноцінного фінансування і контролю за реалізацією державних програм і т. зв. «пріоритетних національних проектів».

ВИСНОВКИ

Зазначені висновки підтверджують необхідність подальшого формування в сфері виробництва суспільних благ багатосекторного утворення, що поєднає державні та недержавні (приватні комерційні та некомерційні) підприємства, заклади, організації, які надають різним верствам населення послуги певного унормованого обсягу і якості (на засадах держзамовлення, тимчасових контрактів і корпоративних позаринкових зв'язків, що підтримуються в разі виконання сторонами умов стосовно ресурсоемності, обсягів бюджетного фінансування, якості, термінів надання товарів і послуг) та в усій сукупності координуються владними структурами, виходячи з принципів та за допомогою державної соціальної і бюджетно-фіскальної політики. Доповнюючи один одного, державний і неприбутковий (некомерційний) сектори соціальної сфери та регіональних соціальних комплексів у підсумку здатні охопити весь простір законодавчих зобов'язань щодо культурно-побутового обслуговування населення.

Механізми, зміст заходів та результативність діяльності щодо розв'язання проблем взаємодії державного і приватного (в тому числі неприбуткового) секторів в Україні, її регіонах і поселеннях, як і суспільні наслідки передачі приватному сектору низки функцій соціального забезпечення, що традиційно перебувають у державній компетенції, залежатимуть від усталеності держави як інституту, зрілості громадянського суспільства, рівня розвитку структур контролю за діяльністю органів влади, засад (у тому числі прозорості) підприємницької і партнерської діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Момотюк Л.Є. Особливості формування соціальних гарантій у ринковій економіці / Л.Є. Момотюк // Фінанси України. – 2003. – № 7. – С. 84–89.
2. Эльянов А. Государство и развитие / А.Я. Эльянов // Мировая экономика и международные отношения. – 2003. – № 1. – С. 3–14.
3. Гордей О.Д. Моделі державного регулювання добробуту населення / О.Д. Гордей // Фінанси України. – 2003. – № 11. – С. 51–57.
4. Князев Ю. Эволюция экономической теории: от рыночного либерализма к социальному регулированию / Ю.К. Князев // Общество и экономика. – 2008. – № 3–4. – С. 19–44.
5. Зятковський І.В. Фінансове забезпечення бюджетних установ в умовах реорганізації сфери ви-

робництва суспільних благ / І.В. Зятковський // Фінанси України. – 2006. – № 1. – С. 13–23.

6. Варнавский В. Партнерство государства и частного сектора: теория и практика / В.Г. Варнавский // Мировая экономика и международные отношения. – 2002. – № 7. – С. 28–37.

7. Сорокина В. Великобритания: частная финансовая инициатива / В.Ф. Сорокина // Мировая экономика и международные отношения. – 1999. – № 1. – С. 90–95.

8. Ореховский П. Фактор пространства в транзакционном анализе / П.А. Ореховский // Общество и экономика. – 2008. – № 6. – С. 12–27.

9. Косолапова М., Свободин В. Воспроизводственный подход – основа социально-экономических исследований / М.В. Косолапова, В.А. Свободин // АПК: экономика, управление. – 2002. – № 12. – С. 74–80.

10. Куликов В. О «болевых точках» социально-экономического развития России / В.В. Куликов // Российский экономический журнал. – 2009. – № 1–2. – С. 3–16.

11. По поводу правительственной антикризисной программы // Российский экономический журнал. – 2009. – № 3–4. – С. 3–16.

12. Швецов А. Систематизация инструментов перспективного планирования территориального развития: настоятельная необходимость и конкретные предложения / А.Н. Швецов // Российский экономический журнал. – 2009. – № 5. – С. 12–47.

13. Глазьев С. Об антикризисной стратегии России / С.Ю. Глазьев // Российский экономический журнал. – 2009. – № 6. – С. 3–36.

14. Курепина Н. Социально-экономический кризис сельской местности / Н.Л. Курепина, Ю.С. Бозгыков // Экономист. – 2009. – № 6. – С. 74–80.